

نگرشی بر حقوق کودک از دیدگاه اسلام

حجت الاسلام والمسلمین

دکتر بهرام محمدیان

چنانکه قبلاً نیز اشاره کردیم، دین با ارائه تعالیم نظری و عملی بر همه شؤون زندگی انسان نظارت می‌کند و او را در تأمین زندگی دنیوی و اخروی بایسته و شایسته مدد می‌رساند. اولویت‌بندی در زمینه‌های مختلف معرفتی و یا عملی تابع همین اصل است.

بیشتر اشاره شد که از نظر شارع مقدس، آموختن علم و دانش برای هر مسلمانی واجب قلمداد شده است. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم طی گفتاری پایه‌های اساسی نظام معرفتی را چنین تبیین می‌کند: "إِنَّمَا الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ: آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ أَوْ سُنَّةٌ فَائِمَةٌ وَمَا خَلَاهُنَّ فَضْلٌ".^۱ همانا علم سه چیز است: آیه محکمه، فریضه عادلانه و سنت استوار و پایبرجا و غیر اینها فضل و افزونی است."

در بحث پیشین یادآور شدیم که اولویتهای تعلیم و تربیت اسلامی از غایت و هدف آموزش و پرورش در اسلام ناشی می‌شود و آنچه به‌عنوان هدف عمومی و کلی در این نظام تربیتی، آموزشی می‌توان بدان اشاره کرد، تربیت دینی نسل است. برای نیل به این مقصود در عرصه تعلیم و تربیت اسلامی، تقسیم‌بندی در موضوعات و اولویت‌بندی در انتخاب آنها صورت پذیرفته است، همچنانکه بزرگان و اندیشمندان اسلامی در توضیح و توجیه این تقسیم‌بندی و اولویت دادن به برخی موضوعات مواردی را ذکر کرده‌اند. البته

و بااستناد به روایات وارده از ائمه معصومین
علیهم السلام ذکر می‌کنیم :

الف : آیه محکمه (مبانی اعتقادی)

۱- توحید و ...

در روایتی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم نقل شده است که فرمودند: " اَفْتَحُوا عَلَي صِبْيَانِكُمْ اَوَّلَ كَلِمَةٍ يَلَالُهُ اِلَّا اللهُ ". زبان کودکان را به " لا اله الا الله " بگشایید. یعنی اولین کلمه‌ای که به فرزندتان یاد می‌دهید لا اله الا الله باشد، همچنانکه قبلاً در بحث تلقین شعائر مذهبی، این نکته را به صورتی دیگر بیان کرده بودیم .

علامه مجلسی در بحار الانوار همین موضوع را از امام باقر و امام صادق علیهما السلام به شکل مفصل نقل کرده است که فرموده‌اند: " وقتی کودک به سن سه سالگی رسید، به او هفت مرتبه کلمه لا اله الا الله " را بگو [تا تکرار کند]. سپس او را رها کن تا به سن سه سال و هفت ماه و بیست روز برسد، آن موقع هفت مرتبه به او جمله " محمد رسول الله " را بگو [تا تکرار کند]. باز او را رها کن تا به سن چهار سالگی برسد، آنگاه به او هفت مرتبه " صلی الله علی محمد و آل محمد " را بگو [تا تکرار کند] و ...

علاوه بر اینکه نسبت به آموزش شعائر اعتقادی توصیه و سفارش شده است، آموزش استدلالی اصول اعتقادی نیز مورد توجه ائمه معصومین علیهم السلام بوده است، مثلاً در نهج البلاغه شریف در نامه‌ای که حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام به فرزندشان امام حسن مجتبی علیه السلام می‌نویسند، اظهار می‌کنند: " فرزند عزیزم در راه تربیت تواز

مراد از آیه محکمه، اصول اعتقادی است که براهین و دلایل آن آیات محکمات تکوین (جهان خلقت) و تدوین (قرآن کریم) است و منظور از فریضه عادلّه، علم اخلاق و مسائل تربیتی است که بخشی از آن داخل مباحث نظری و بخش دیگر در حوزه تعالیم عملی قرار دارد. سنت قائمه اشاره به احکام شریعت، یعنی مسائل حلال و حرام دارد که فقه عهده‌دار بحث از آنهاست و زندگی دنیوی انسان بر پایه قواعد آن نظام می‌یابد.

با توجه به این فرمایش نبوی (ص) معلوم می‌شود که آنچه در صدر تعالیم مکتب قرار دارد و احاد امت اسلامی ملزم به دریافت و آموختن و به کار بستن آن هستند، همین است که در این روایت آمده است و غیر اینها مایه فضیلت و برتری و موجب زیادی و افزونی دانش کسانی است که تلاش بیشتر نمایند. به عبارت دیگر از انضمام دو روایت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم، یعنی روایت " فریضه علم " و روایت " العلم ثلاثة " چنین استفاده می‌شود که بر هر زن و مرد مسلمانی واجب است در این سه بخش حداقل مورد نیاز را بیاموزند، و در صورت ترک آن معاقب و مسؤول خواهند بود. به همین جهت بر ولی کودک واجب است که امکان و مقدمات لازم برای نیل به این مقصود را در اختیار او قرار دهد. البته در جاهای دیگر به صراحت از این تکلیف بر ذمه پدر یاد کرده است و والدین امر به تعلیم کودکان شده‌اند. نکته دیگر که در این بخش لازم است مورد توجه قرار بگیرد مصادیق و یا تفصیل موضوعات آموزشی است که در ذیل این سه عنوان کلی جای می‌گیرد. با توجه به ضیق مجال مواردی از آنها را به اختصار

می‌نویسد: "امام جعفر صادق (ع) به شیعه دستور داد شعر شاعر شیعی، سفیان عبدی، را به کودکان و نوجوانان بیاموزند تا از سالهای کودکی و آغاز سن، شور دینی و حماسه اعتقادی در وجود آنان زنده شود و سرگذشتها و حماسه‌های مردان خدا با خون شیعه بچکان ممزوج گردد."^۸

فرمایش امام صادق علیه‌السلام علاوه بر اینکه توصیه‌ای به آموزشهای مکتبی در باب معرفت ائمه علیهم‌السلام و موضوع امامت است، تأکید بر استفاده از روش و سبک هنری شعر و ادب است که ماندگاری پیام را دو چندان می‌کند. موضوع آشناسازی با زندگی پیشوایان، مخصوصاً زندگی پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله و سلم و تاریخ صدر اسلام، از زمان صحابه شروع شده و تا به امروز در بین مسلمانان ادامه دارد و در این باره متون آموزشی در قالبهای مختلف ادبی پدید آمده است. امام غزالی در احیاء علوم‌الدین سفارش می‌کند که به کودکان اخبار گذشتگان امت اسلامی، مخصوصاً تاریخ زندگی پیامبر اسلام (ص) آموخته شود.

۳- آموزش قرآن

آموزش و تعلیم قرآن به کودکان، به‌عنوان یکی از وظایف مسلم پدران شناخته شده است.

پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله و سلم در مقام شمردن حقوق فرزندان بر پدران خویش فرموده‌اند: "حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدِ... وَ يُعَلِّمُهُ كِتَابَ اللَّهِ وَ يُطَهِّرُهُ"^۹. از جمله حقوقی که فرزند بر پدر خود دارد... این است که به او کتاب خدا را بیاموزد و او را به پاکی و پاکدلی تربیت کند. همچنانکه امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام از

فرصت استفاده کردم و قبل از آنکه قلب کودکانه‌ات سختی بگیرد و اندیشه‌ات به امور دیگر مشغول گردد، به تربیت تو مبادرت کردم و وظیفه پدری را در حق تو بجای آوردم..."^۲

در این نامه امیرالمؤمنین علیه‌السلام ضمن اینکه به موضوعات متنوعی از مسائل تربیتی، اخلاقی و اعتقادی پرداخته است، در باب استدلال به توحید ذات باریتعالی این چنین می‌فرماید: "وَاعْلَمْ يَا بُنَى لَوْ كَانَ لِزَيْبِكَ شَرِيكَ لَأَاتَكَ رَسُولُهُ...^۵ فرزندم بدان اگر غیر از خدای یگانه، خدای دیگری بود، پیامبران او نیز می‌آمدند و به سوی او دعوت می‌کردند (یعنی در طول تاریخ هیچ پیام‌آوری نیامده است که ادعا کند از سوی خدای دیگری آمده است، و این دلیل توحید است).

۲- معرفت و محبت پیامبر (ص) و خاندان او

طبرانی یکی از علمای اهل سنت در روایتی از امام علی علیه‌السلام نقل می‌کند که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و سلم فرمودند: أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: حُبِّ نَبِيِّكُمْ وَحُبِّ آلِ بَيْتِهِ وَتِلَاوَةِ الْقُرْآنِ...^۶ فرزندان را بر اساس

سه خصلت تربیت کنید: محبت پیامبرتان و محبت اهل بیت او و تلاوت قرآن.

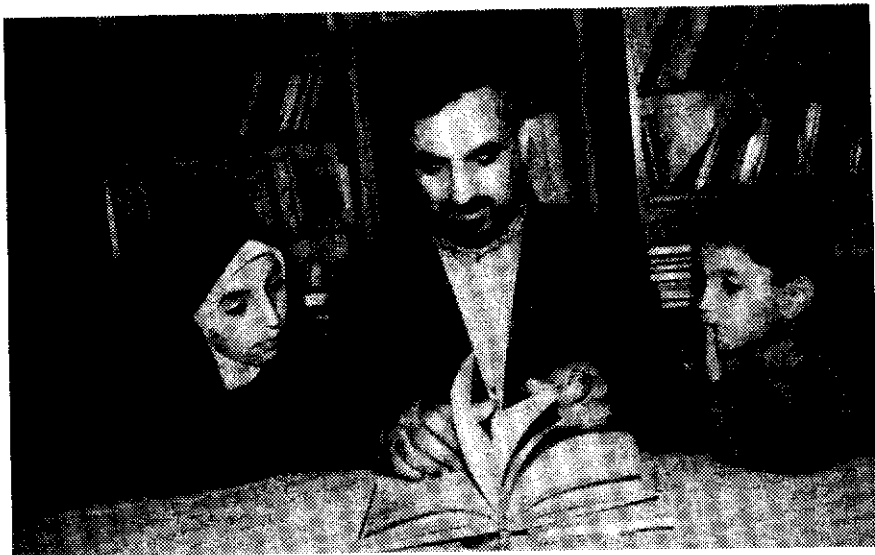
در روایتی از امام صادق علیه‌السلام خطاب به پیروان و شیعیان خویش آمده است: يَا مَعْشَرَ الشَّيْعَةِ عَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ شِعْرَ الْعَبْدِي فَإِنَّهُ عَلَى دِينِ اللَّهِ"^۷. "ای شیعیان به فرزندان خود اشعار عبدی را بیاموزید که او بر دین خداست." یادآوری این نکته لازم است که اشعار معروف عبدی درباره پیامبر و خاندان او و مسأله جانشینی بعد از پیامبر (ص) است. در تحلیل ایسن روایت یکی از اندیشمندان معاصر

جمله وظایف پدر نسبت به فرزند خویش، در کنار انتخاب نام نیک برای فرزند و تربیت شایسته او، به تعلیم قرآن اشاره می‌کند و می‌فرماید: «... وَ يُعَلِّمُهُ الْقُرْآنَ»^{۱۰} و در جای دیگر خطاب به امام حسن علیه‌السلام می‌فرماید: در اولین قدم برای تربیت تو از تعلیم کتاب خدا و تأویل آن شروع کردم. «... وَ أَنْ أَبْتَدِئَكَ بِتَعْلِيمِ كِتَابِ اللَّهِ وَ تَأْوِيلِهِ...»

این سفارش پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله و سلم از دیر باز مورد توجه امت اسلامی بوده است. ابن‌خلدون در مقدمه کتاب معروف خویش می‌نویسد: «در سرزمینهای اسلامی تعلیم و تربیت و حفظ قرآن اهمیت ویژه‌ای دارد و اساس برنامه‌های درسی و آموزشی را در مدارس تشکیل می‌دهد.»^{۱۲}

این سینا در کتاب السیاسة توصیه می‌کند: «به محض آنکه در کودک توانایی و استعداد آموزش را از جهت جسمی و ذهنی دریافتید، قرآن را به او تعلیم دهید تا زبان اصلی را به خوبی یاد بگیرد و نشانه‌های ایمان در وجودش رسوخ نماید.»^{۱۳}

ظرفیت عقلی و احساسی کودکان در آموزش این مفاهیم است. اگر دقت کرده باشیم در برخی از روایات حتی برای القای یک جمله و تکرار آن به تقویم سنی کودک توجه شده بود و یا برای انتقال یک مفهوم اعتقادی به بیان ظریف و لطیف شعر سفارش کرده بودند. این نوع ظریف اندیشی‌ها به ما توجه می‌دهند که در آموزش کودکان و نوجوانان باید به ظرفیت‌های فکری و عقلی آنان توجه کنیم و خارج از وسع و توانایی آنان تکلیف ننماییم. وقتی کودک به سن ادراک و تمیز می‌رسد، لازم است به تدریج از محسوس شروع کرده، به سوی معقولات برویم. حرکت باید از جزیی به سوی کلی و از ساده به سوی پیچیده ترتیب داده شود. این روش از دعوت و آموزش را در خود قرآن می‌بینیم که چگونه با بیان محسوسات و سؤال از آنچه در دسترس عموم است، انسانها را پله‌پله تا ملاقات خدا پیش می‌برد. نگاهی به آیات قرآنی در سوره بقره، نحل، طارق، فاطر

یادآور شده‌اند. امام حسن عسکری علیه‌السلام فرمودند: خداوند به پدر و مادر پاداش فراوانی را عنایت می‌کند. آنان با شگفتی سؤال می‌کنند: پروردگارا، این همه تفضل درباره ما در قبال چیست؟ اعمال ما شایسته چنین پاداشی نبوده است. در جواب آنها گفته می‌شود: "هَذِهِ بِتَغْلِيمِكُمْ وَأَلَدِكُمُ الْقُرْآنَ وَتَبْصِيرِكُمُ الْإِيَّاهُ بِدِينِ الْإِسْلَامِ."^{۱۵}

این همه عنایت و نعمت، پاداش شماست که به فرزند خود کتاب خدا، قرآن را آموختید و او را در آیین اسلام بصیر و بینا تربیت کردید.

با توجه به مطالبی که گذشت در می‌یابیم که رسول گرامی اسلام و ائمه معصومین علیهم‌السلام به آموزش اصول ایمان و ارکان اسلام و تربیت فرزند براساس محبت پیامبر و خاندان او و تلاوت قرآن کریم، عنایت مخصوص داشته‌اند تا کودک بر مبنای ایمان کامل و عقیده استوار به خدا و رسول پرورش یابد. اما نکته‌ای که باید بدان توجه کرد، رعایت

و دیگر آیات، درستی این روش را بر ما ثابت می‌کند.

ب: فریضه عاده :

چنانکه گفتیم علمای ما مسائل اخلاقی و تربیتی را مصداق فریضه عاده معرفی کرده‌اند. در بسیاری از روایات اسلامی تربیت شایسته کودک و ملتزم بار آوردن او به مبانی اخلاقی را جزو وظایف پدر و از تکالیف او نسبت به فرزندش شمرده‌اند. همچنانکه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت و علمای اخلاق توجه داده‌اند، بخشی از این مسائل به صورت نظری است که باید آموخت و بخش دیگر بکار بستن و رعایت آنهاست. در این قسمت از تعالیم، نقش پدران و مادران بس مهم است، زیرا علاوه بر القای مطالب و مفاهیم، نقش الگویی و اسوه بودن آنان نیز در این امر دخالت تام و تمام دارد.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم خطاب به علی علیه‌السلام می‌فرماید: *يَا عَلِيُّ حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى وَالِدِهِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَادْبَهُ*.^{۱۶} انتخاب اسم خوب و ادب و تربیت نیک، حقی است که هر فرزندی به پدر خویش دارد.

امام زین‌العابدین علیه‌السلام در ضمن بیان حقوق فرزند خطاب به پدران می‌فرماید: *وَأَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وَآيَتُهُ بِهِ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَالذَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ*.^{۱۷}

و تو در ولایتی که نسبت به فرزند خود داری مسئول هستی که او را به نیکی تربیت کنی و او را به سوی خداوند راهنمایی کنی.

منظور ما از ادب و تربیت نیکو، مجموعه اصول اخلاقی و فضایل رفتاری و درونی است که لازم است کودک از همان ابتدا آن را بیاموزد و به آن عادت کند. این رفتارها ابتدا به صورت

تقلید از بزرگترها، مخصوصاً پدر و مادر شکل می‌گیرد، سپس از هنگام تعقل و اندیشه کودک که به مرحله تمیز و تکلیف می‌رسد به صورت عقلانی و ایمانی در می‌آید. قبول فضیلت‌ها و ارزشهای اخلاقی و عادت کردن به رفتار و خوی پسندیده جزو ملکات نفسانی کودک می‌گردد و بخشی از شخصیت ذاتی او می‌شود. این پذیرش و قابلیت شکل‌گیری به خاطر آن است که مانع و رادع دینی در درون کودک تثبیت شده و احساس حضور و نظارت الهی در اعماق وجودش ریشه دوانده است. تجربه عملی بسیاری از پدران و مادران و مریدان متدین که به این روش عمل کرده‌اند، نشانگر توفیق آن است. اگر تربیت کودک به دور از عقیده و باورهای دینی و بدون ارتباط با خداوند عزوجل باشد، بدون تردید او بی‌مهابا دست به هر کاری می‌زند و از هوا و هوس و جاذبه‌های نفس‌آماره تبعیت می‌کند، اما اگر آموزه‌های دینی ذهن و جان او را تسخیر کرده باشد، مانند سپری محکم کودک را در مقابل صفات زشت و عادات پست و ناشایست محافظت می‌کند و شوق و اشتیاق او را به جانب خیر و نیکی و فضایل و مکارم اخلاقی بر می‌انگیزد.

شاید بعضی‌ها مدعی باشند که ارزشهای اخلاقی یا به عبارتی تربیت اخلاقی بدون آموزشهای اعتقادی و دینی می‌تواند صورت پذیرد و نیازی به پذیرش دین یا خدا نیست. اما حقیقت این است که بدون ایمان به خدا و استقرار و تعادل روحی، اصلاح و تغییر و تکامل اخلاقی امکان‌پذیر نیست. "فیخته" فیلسوف مشهور آلمانی در جمله‌ای کوتاه به این نکته اشاره می‌کند که "اخلاق بدون دین معنایی ندارد." همچنانکه "کانت عقیده دارد،

می‌شوند، نه آنچنانکه ما آرزو می‌کنیم. در روایتی که ابن عباس از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده آمده است: **إِعْمَلُوا بِطَاعَةِ اللَّهِ وَاتَّقُوا مَعَاصِيَ اللَّهِ وَمَرُوا أَوْلَادَكُمْ بِأَمْتِنَالِ الْأَزَابِ وَاجْتِنَابِ النَّوَاهِي فَذَلِكَ وَقَايَةُ لَهُمْ وَ لَكُمْ مِنَ النَّارِ.**^{۱۸} یعنی اعمالتان براساس اطاعت از اوامر خداوند متعال باشد و از معاصی الهی اجتناب کنید و (آنگاه) فرزندان را امر کنید که از دستورهای شما اطاعت کنند و از آنچه شما بر حذر می‌دارید، دوری نمایند، که این امر موجب می‌شود شما و آنها از آتش عذاب الهی به دور باشید. اندک تأمل و تعمق در مفهوم این فرمایش نبوی روشن می‌کند که پدران و مادران قبل از سفارش فرزندان، باید خود مطیع اوامر و نواهی الهی باشند تا بتوانند نسل آینده را انسانهایی خدا ترس و معادباور بار آورند.

۴- سنت پایدار و پابرجا:

علمای اسلامی سنت قائمه را به احکام و

بدون اعتقاد به سه چیز اخلاق معنایی ندارد: وجود خداوند، جاودانگی روح و حساب و کتاب پس از مرگ.^{۱۸} پیامبر اسلام (ص) نیز پیش نیاز تربیت و ادب را آموزش خیر و نیکی می‌داند. گویا بدون آگاهی از جریان خیر و شناسایی مصادیق آن، امکان تأدیب نیست. آن حضرت می‌فرماید: **عَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ الْخَيْرَ وَأَدَّبُوهُمْ.**^{۱۹} به فرزندان و اهل خانواده‌تان خوبی و نیکی را بیاموزید و آنان را ادب نمایید. البته در آیات قرآنی نیز وقتی سخن از رسالت پیامبر است، ابتدا به تلاوت آیات اشاره می‌کند، سپس از تزکیه نفوس سخن می‌گوید. به اعتقاد ما در معرض آیات قرار گرفتن، بصیرت و بینایی انسان را در تزکیه نفس خویش بیشتر می‌کند و او را برای رشد و کمالات و استقرار فضایل و مکارم وجودی آماده‌تر می‌سازد. البته در تربیت اخلاقی فرزندان عمل و کردار والدین بیشتر از حرف و گفتارشان تأثیر می‌گذارد. فرزندان ما آنچنانکه ما زندگی می‌کنیم بزرگ

دستورهای شرعی اطلاق کرده و گفته‌اند که مراد از علم به سنت قائمه یعنی علم به حلال و حرام الهی و با توجه به این اصل مسلم که "حَلَالٌ مُحَمَّدٌ حَلَالٌ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ حَرَامُهُ حَرَامٌ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ"، پایداری و پا برجایی سنت روشن می‌شود. در هر حال آشنایی به فرائض و منهیات و حلال و حرام الهی که همان باید و نبایدهای مکتب است، جزو آموزشهای ضروری برای آحاد مسلمانان شناخته شده است. همین‌طور آموزش این فرائض و تکالیف به فرزندان به‌عنوان وظیفه پدران بیان شده است. به‌طور مثال امام صادق علیه‌السلام دوره تربیت فرزندان را به سه دوره هفت ساله تقسیم کرده، می‌فرماید: کودک در هفت سال اول بازی کند، در هفت سال دوم خواندن و نوشتن بیاموزد و در هفت سال سوم **يَتَعَلَّمُ الْحَلَالَ وَالْحَرَامَ**، مقررات زندگی و حلال و حرام را یاد بگیرد.^{۲۱}

همچنانکه امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در نامه خود به فرزندش امام حسن علیه‌السلام از اقدام تربیتی خویش نسبت به فرزندش چنین گزارش می‌دهد که ... ان ابتدئتك بتعليم كتاب الله و تأويله و شرايع الاسلام و حلاله و حرامه...^{۲۲} تربیت تو را با تعلیم کتاب الهی و تأویل آن شروع نمایم. مقررات اسلامی را به تو یاد دهم و حلال و حرام آن را به تو بیاموزم. در برخی روایات نیز پیامبر اسلام (ص) به حال برخی از فرزندان امت اسلامی در آخرالزمان تأسف می‌خورد که پدران آنان از تعلیم و تربیت دینی آنان غفلت می‌کنند و تنها به رفع نیازهای مادی آنان همت می‌گمارند.

روایت شده است که پیامبر (ص) به گروهی از کودکان نگاه کرد و فرمود: "وَيْلٌ لِّأَوْلَادِ آخِرِ

الزَّوْمَانِ مِنْ آبَائِهِمْ اِقْبَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنْ آبَائِهِمْ الْمَشْرِكِينَ؟ فَقَالَ: لَا! مِنْ آبَائِهِمُ الْمُؤْمِنِينَ لَا يُعَلِّمُونَهُمْ شَيْئًا مِنَ الْفَرَائِضِ وَإِذَا تَعَلَّمُوا أَوْلَادَهُمْ مَنَعُوهُمْ وَرَضُوا عَنْهُمْ بِعَرَضٍ يَسِيرٍ مِنَ الدُّنْيَا. فَأَنَا مِنْهُمْ بَرِيءٌ وَهُمْ مِنِّي بَرِيءٌ"^{۲۳} "وای بر فرزندان آخر زمان از روش ناپسند پدرانشان [نسبت به ایشان]، عرض شد: ای رسول خدا از پدران مشرک؟ فرمود، نه! از پدران مسلمان، که به فرزندان خود هیچ یک از فرائض دینی را نمی‌آموزند و هرگاه خود فرزندان می‌خواهند یاد بگیرند، مانع می‌شوند و تنها درباره آنان به ناچیزی از امور مادی قانع می‌شوند. من از این مردم بیزار هستم و آنها نیز از من دورند."

ما نیز به همراه رسول خدا (ص) به حال این‌گونه فرزندان در زمان خویش تأسف می‌خوریم، چرا که پیش‌بینی رسول خدا (ص) درباره بعضی از کودکان و نوجوانان زمان ما مصداق دارد و در میان برخی خانواده‌ها دیده می‌شود که پدران و مادران هیچ‌گونه تعهد و مسؤلیتی درباره تربیت و آموزش دینی فرزندان خویش احساس نکرده، ای بسا از شرکت و حضور فرزندانشان در جلسات آموزش تعلیمات دینی نیز جلوگیری می‌کنند. این کار از دیدگاه اولیای دین نه تنها تقصیر در انجام وظیفه است، بلکه نوعی تعدی و تجاوز به حقوق فرزند نیز می‌باشد.

در بخش تعلیم فرائض دینی و حلال و حرام الهی مصادیقی در روایات اسلامی بیان شده است، مثل آموزش وضو، غسل، نماز، جهت قبله، مظهرات و نجاسات. اما آنچه باز در این بخش یاد آوری آن را لازم می‌دانم رعایت اعتدال و تعادل در آموزشهاست. باید با کودکان و نوجوانان در آموزشها به رفق و ملاحظت رفتار

پدران و مادران مخصوصاً معلمان و مربیان پرورشی به این نکته ظریف که در کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله و امام باقر علیه السلام یادآوری شده بود، توجه نمایند و از هرگونه افراط و سخت‌گیری و ایجاد خستگی و دلزدگی در کودکان بپرهیزند.

د- آموزشهای پایه و عمومی

علاوه بر آنچه در سه بخش آموزشهای اعتقادی، اخلاقی و تربیتی و فرائض دینی گذشت، در تعالیم دینی به نوعی دیگر از آموزشها نیز اشاره رفته و به فراگیری آن بخش از علوم و فنون نیز توصیه شده است. لازم است این نکته را یادآوری کنم که تقسیم بندی‌های به عمل آمده در انواع علوم از جهات مختلف صورت پذیرفته است. گاهی از حیث اهمیت و رتبه، گاهی از جهت کاربرد و کارایی و گاهی از جهت موضوع و جهات دیگر بوده است. در این نوشتار هدف ما پرداختن به تمام این تقسیم‌بندی‌ها نیست، بلکه بیان و طرح برخی از آن علوم و فنون است که به والدین سفارش شده است به کودکان بیاموزند و با اینکه به صورت کلی آموزش آنها را برای کودکان و نوجوانان لازم شمرده‌اند.

۱- آموزش خواندن و نوشتن (سواد پایه) و ادبیات

بیامبر اسلام (ص) در بیان وظایف پدر در قبال فرزند یادآور می‌شود که یکی از وظایف پدر آموختن کتابت و نوشتن است "...و یُعَلِّمُهُ الْكِتَابَةَ..."^{۲۴}

برای نمونه روایتی را پیشتر از امام صادق علیه السلام نقل کردیم که شیعه را به آموختن

کرد. حتی اولیای دین از سخت‌گیری در عبادات، نه تنها برای دیگران، بلکه خود شخص را نیز نهی کرده‌اند. اسلام دین "سهله و سمحه" است، یعنی دین آسان و همراه با وسعت و فراخی در عمل است. در توصیه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به علی علیه السلام آمده است: "يَا عَلِيُّ هَذَا الَّذِي مَتَيْتُ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرَفْقٍ وَلَا تُبَغِّضْ إِلَيَّ تَفْسِكَ عِبَادَةَ رَبِّكَ."^{۲۴} یا علی این دین (اسلام) دین متقن خداوند است، در آن با مدارا قدم بردار، کاری کن که دلت به عبادت خدا بدین نشود. امام باقر علیه السلام خطاب به پیروان خویش همین توصیه نبوی را چنین بیان می‌کند: "اسلام دین سهل و خالی از مشقت است. با مدارا در آن قدم بردارید و عبادت خدا را بر بندگان او تحمیل نکنید و همانند سواری نباشید که مرکب خود را خسته و فرسوده می‌کند و در نتیجه نه راه سفر را پیموده و نه مرکبش سالم مانده است."^{۲۵}

این تذکر به این خاطر است که برخی از ما در مقام عمل دچار افراط می‌شویم، یعنی به صورت موسمی، احساس دینی مان گل می‌کند و بدون آنکه توجه کنیم چرا این حالت به ما دست داده است، شب جمعه را در دعای کمیل، صبح جمعه را در دعای ندبه، عصر جمعه را در دعای سمات می‌گذرانیم، ولی فردای شنبه دیگر از حال مناجات و عرض نیاز و دعا در خود خبری نمی‌یابیم، یا اینکه اگر خود اهل حال باشیم انتظار داریم فرزند خردسال ما نیز پا به پای ما در تمام مراسم شرکت کند و یا اینکه در تمام جلسه دوام بیاورد. این کار نوعی دلزدگی در ما (اگر معرفت نداشته باشیم) و خستگی و حتی تنفر و بیزاری در کودکان و نوجوانان ایجاد می‌کند. لازم است

شعر عبدی به کودکان خود توصیه کرده بودند.

۲- آموزش آنچه جامعه اسلامی بدان نیازمند است و یا خواهد بود.

جامعه اسلامی باید جامعه‌ای مستقل و خودکفا باشد و استقلال و خودکفایی این جامعه به دست آحاد مسلمین تأمین می‌شود. لذا در برنامه تعلیم و تربیت جامعه اسلامی باید نیازهای حال و آینده مورد شناسایی قرار گیرد و برای رفع آنها برنامه‌ریزی شود. بر همین اساس است که امام علی علیه السلام می‌فرماید: "أَوْلَى الْأَشْيَاءِ أَنْ يَتَعَلَّمَهَا الْأَخْدَانُ الْأَشْيَاءُ الَّتِي إِذَا صَارُوا رِجَالًا احْتَأَجُّوا إِلَيْهَا."^{۲۷} یعنی بهترین چیزی که شایسته است نوجوانان آن را فرا گیرند، چیزهایی است که در بزرگسالی بدان نیازمند خواهند بود."

یا اینکه در روایتی دیگر می‌فرماید: در کودکی دنبال دانشی باشید که بتوانید در آینده

سیادت و برتری خود را حفظ کنید.^{۲۸} یقیناً عزت و برتری آحاد مسلمانان موجب عظمت و پیشگامی جامعه اسلامی در بین جوامع بشری خواهد بود. در سیره عملی پیامبر اسلام (ص) نیز می‌بینیم که آن بزرگوار در آموزش‌ها به نیازهای جامعه اسلامی توجه داشته است. به‌طور مثال در تاریخ نقل شده است وقتی پیامبر (ص) مشاهده کرد که گسترش فتوحات مسلمین و توسعه امور نظامی اقتضا می‌کند که برخی از اصحابش با سلاحهای جدید (مانند منجنیق و ارابه‌های جنگی) و طرز کار آنها آشنا شوند، دو نفر از اصحاب را به منطقه جرش بمن فرستاد تا در آنجا با آن وسایل آشنا شوند و طرز کار آنها را یاد بگیرند.^{۲۹}

۳- آموزش فنون رزمی و آمادگی‌های جسمانی

خداوند متعال در سوره انفال جامعه اسلامی را به آمادگی رزمی و تجهیز ادوات دفاعی امر کرده است: "وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ..."^{۳۰} تا دشمنان خدا و مسلمانان باملاحظه این آمادگی و توان رزمی از اندیشه تجاوز به حریم مسلمانان منصرف شوند و رعب و خوف از مسلمانان به صورت عامل بازدارنده از تهاجم به حدود مسلمانان در برابر دشمنان باشد. برای تحقق این مهم در برنامه آموزش و پرورش، آموزش فنون رزمی و آمادگی‌های جسمانی پیش‌بینی شده است و از پدران و مادران نیز خواسته شده است که به این موضوع توجه کنند.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: "عَلِّمُوا أَبْنَاءَكُمْ الرِّمِيَّ وَالسَّبَاحَةَ."^{۳۱} به فرزندانتان تیراندازی و شنا بیاموزید.

بقیه در صفحه ۵۵